ՅՈՅՍ

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԹԻՒ 37 *ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ* *ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ* 1

ՅԱՐՄԱՇ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԶԱՐԽԱՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ
—)(*1869* — ՌՅԺԹ)(—

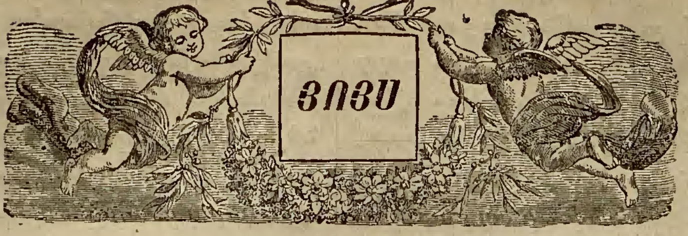

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Թիւ 37 ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1

ԱԶԳՈՒԹԻՒՆ

Բաւական ժամանակէ 'ի վեր՝ մեր թերթի գրագէտները ազգ եւ ազգութիւն բառերն, եւ անոնցմէ ելած խել մը ուրիշ բառեր կգործածեն. ինչպէս, ազգասէր, ազգախնամ, եւ ասոնց հակառակ, ազգատեաց, ազգուրաց, ազգավնաս եւ այլն. բայց կարծեմ, եթէ այս բառերն 'ի դէպս կամ յանդէպս գործածողներուն հարցուի՝ թէ ազգերն իրարմէ որոշող հանգամանքն ի՛նչ է, եւ ազգութիւնը ի՛նչ բանի վրայ կը կայանայ. պատշաճ պատասխան մը լըսելիք չունինք:

Ամենէն դիւրաւ միտք գալու պատասխանը, զոր կրնան տալ՝ սա է. ազգ ըսելով՝ մէկ նախահայրէ սերեալ անձանց միութիւնը կիմացուի: Բայց ամեն խօսքերու պէս՝ որ դիւրաւ միտք կուգան՝ այս պատասխանս ալ եթէ քըննութեան տակ առնուի, ազգաց իրարմէ որոշիչ ուրիշ հանգամանք եւ ուրիշ նշաններ փնտռել հարկ կըլլայ:

Ընդհանրապէս, մարդիկ մէկ նախահայր եւ մէկ նախամայր ունին. ամենն ալ Ադամայ եւ Եւայի սերունդն են, ուրեմն ամենքն ալ մէկ ազգ են, եւ իրարմէ տարբեր ազգ չկայ: Այսպէս ըսող չկրնար ըլլալ. հերքումն աչքերնուս առջեւն է. տարբեր ազգաց գոյութիւնն ուրանալը անհնարին է:

Կրնան ուրիշները, տարբեր լեզու խօսիլը՝ ազգաց տարբերութեան հիմն սեպել, բայց այս կարծիքն ալ քննութեան առջեւ չդիմանար: Ի՞նչ ըսենք

անոնց համար ՝ որ իրենց ազգային լեզուն չխօսելով բոլորովին մոռցած են, եւ հիմայ օտար լեզուով կխօսին, բայց ազգութիւննին ալ պահած են։ Հրէից պէս իրենց ազգութեան նախանձաւոր՝ եւ զայն պահպանելու զգուշաւոր ազգ քիչ կգտնուի, բայց բաբելական գերութեան ժամանակէն 'ի վեր լեզունին միշտ փոփոխութեան տակ ինկած է, եւ հին եբրայական լեզուն՝ որով հին կտակարանի Ս. Գրոց մեծ մասը գրուած է, հիմայ խօսող բնաւ չկայ, հասկցող՝ միայն գրագէտներն են։ Ժամանակ մը քաղդէացւոց լեզուն կըխօսէին եւ կգրէին. հիմայ տեղ կայ՝ որ քաղդէացւոց լեզուն կգործածեն, ինչպէս են Պաղտատ բնակողները. բայց մեր կողմերը բնակող հրէից սովորական լեզուն Սպանիացւոց լեզուն է, որմէն այս կգուշակեմք՝ թէ մեր բնակակից հրէայները Սպանիայէն դաղթական եկած են։ Առ այժմ մեր ազգին ազգային լեզուն շատ տեղեր ձգելուն, և օտար լեզու խօսելուն վրայ ընելիքնիս ետքի կթողումք։

Կարելի կարծիքներուն մէջ ուրիշ մ' ալ կայ։ Ազգաց որոշիչ նշան բարքերն ու սովորութիւնները կարծել՝ որով ազգ ազգէ կտարբերի։ Սակայն ասիկա աւելի տեղեաց եւ կլիմայից տարբերութենէ յառաջ եկած բան մը է, եւ քանի մը ազգաց իրարու բնակակից ըլլալը բարուց և սովորութեանց մէջ ալ մեծ տարբերութիւն եւ փոփոխութիւն կբերէ, և թէ որ ազգութիւնը ասոր վրայ հիմնենք՝ կկործանի։ Հիմայ ամեն տեղ քաղաքակրթութեան հետեւելու մէկ մեծ շարժում մը կայ, եւ ասոր արդիւնքն է, ամեն մարդու՝ որոց միութենէն ազգ ըսուածը կբաղկանայ, իրենց առաջուց ունեցած բարքը եւ սովորութիւնը փոխել, և քաղաքակիրթ ազգաց նմանիլ, եւ թէ որ այս կարծիքս ճշմարիտ ըլլայ՝ քաղաքակրթութիւն ըսուածը ազգերն իրար խառնելու եւ ազգութիւնն ոչնչացունելու միջոց մը համարելու կըլլամք. բայց քաղաքական կրթութեան համար այս կերպ բան մը ենթադրելը զրպարտութիւն է։

Խօսքերնիս դարձունեմք մեր ազգին վրայ, և հետազօտութեան ճամբով խնդրոյս լուծումը գտնեմք։ Հայոց ազգ ըսելով ի՞նչ կիմանամք, արդեօք Հայկայ սերո՞ւնդը, այն մարդոց միութի՞ւնը՝ որոց երակին մէջ Հայկայ արիւն կքալէ։ Բայց այդպէս չէ։ Նոյ նահապետին երեք տղոց սերունդէն ալ հայ կայ։ Սեմայ ցեղէն հրէից բաբելական գերութեան ժամանակը Հայաստան բերուած Շամբատայ և Բագարատայ սերունդէն Բագրատունիք, Ռուբինեանք և Օրպելեանք կան։ Աբրահամ նահապետին Քետուրա կնոջմէն ծնած սերունդէն Արշակունիք և Պահլաւունիք կան. Ասորւոց Սենեքերիմ թագաւորին սերունդէն Արծրունի և Գնունի ըսուած ցեղերը ունիմք։ Քամայ ցեղէն Գնթունիք կան։ Յաբեթայ ցեղէն մեր Հայկ նախահայրէն սերեալ հայկազուններէն զատ Ձինայիններէ սերեալ Մամիկոնեանք ունիմք։ Եթէ ազգութիւնը նախահօր մը միութենէն և ուղղակի կամ կողմնակի անոր սերնդէն համարիմք, մեր սակաւաւոր ազգին հարազատ անդամները՝ որ հազիւ միահամուռ չորս միլիոն կկարծուին, քանի՞ հոգի պիտի գտնեմք։

Գանք լեզուին կողմը։ Ամենուն գիտցած բանն է՝ որ մեր ազգը ո՛ր տէրութեան երկիր որ գտնուած է, այն տէրութեան լեզուն իբրև նախապատիւ գործածելով՝ իր բնիկ լեզուն անոր քովին իբրև երկրորդական կըսեպէ։ Ռու֊

սիացի հայ մը տեսանք ՝ասկէց բաւական ժամանակ յառաջ՝ որ հայ լեզուով «բարի լոյս» ըսելը չէր հասկնար ։ Տաճկաստանի շատ տեղուանք, ինչպէս են Պրուսա, Էտրէնէ, Քիւթահիա, Էնկիւրի և այլն, գոնէ հայերէն բարև տալ գիտեն, բայց ազգային լեզուին հմտութիւննին ասկէց շատ անդին չանցնիր ։ Նոյն իսկ հայերէն լեզուն ևս այլ և այլ տեղեր տարբեր լեզուով կխօսուի ։ Վանեցին հայերէնին Շատախցիին հայերէնը չնմանիր. Ղարապաղու և Թիֆլիզի հայերէնները ալ իրարմէ կտարբերին . իսկ Ագուլիս և Ցղնայ և այն կողմերը խօսուած հայերէնը ուրիշ երկրաց հայերուն բոլորովին անհասկանալի են ։ Ըսել հարկ չէ՝ որ ասոնց մէկն ալ գրաբարը չէ, այսինքն մեր նախնեաց գործածած լեզուն չէ ։

Բարուց և սովորութեանց գալով մեր նախնիքներէն երթալով կհեռանամք, և եւրոպացի ազգերուն մօտենալու միտումը մեր մէջ ընդհանուր եղած է, հագուստնիս առաջինը չէ, տուներնուս զարդն և կահն ու կարասիքը փոխուած է, հացկերութի ատեն հին սովորութիւննիս պահուած չէ ։ Այս խօսից կարգը ամենէն ծիծաղելին ըսեմ, երաժշտութեան մէջ հայկական եղանակները միայն եկեղեցւոյ մէջ կըլսուին ։ Դպրոցական քննութեանց ատեն աշակերտաց երգած եղանակները լոկ եւրոպացւոց թատրոններու մէջ ըսուածներն են, բայց լրագիրները և առ հասարակ ամեն մարդ անունը «ազգային երգ» դրած են ։ — Ո՞րը ազգային է, խօսքե՞րը — բայց այն ատեն «ազգային երգ» ըսելու տեղ «ազգային խօսք» անուանելը աւելի ճշմարիտ կըլլայ ։ Այսպիսի երգոց այսպիսի անուն տալը ծաղրելի է, բայց ասկէ ցաւալին կայ, մեր եկեղեցական արարողութեանց մէջ և յատկապէս սուրբ պատարագի ժամանակ տակաւ առ տակաւ եւրոպական եղանակներ սպրդելու վրայ են, և քաղաքի մը առաջնորդին համար՝ որ կիրթձայն ունենալով երբեմն աթոռին վրայէն դպրութիւն ալ կընէ: եղեր, լսած եմք թէ եկեղեցւոյն թատրոն դարձուց ըսելով գանգատ կընեն ։

Ուրեմն ազգութիւնը ի՞նչ բանի վըրայ կկայանայ, և մենք ինչո՞վ փոխանակ Եբրայեցի կամ Ասորի կամ Ճենացի ըսուելու, որովհետև ազգերնիս ասոնցմէ բաղադրուած է, առանց իւրաքանչիւրոց նախնական ցեղին նայելու հայ կկոչուիմք ։

Հարցմանս պատասխանը յաջորդով կուտամք ։

ԱՐՇԱՒԱՆՔ ԱՆԳՂԻԱՑՒՈՑ

ՅԵԹՈՎՊԻԱ

1868ին

Շարունակութիւն. տե՛ս թիւ 56. երես 269.

Սըր Ռօպէրթ Նարիէր նաւէն ելլելուն պէս՝ լեռնադաշտը չհասած նոր յայտարարութիւններ հրատարակեց, որոնց մէջ կյիշէր Թէոդորոս թագաւորին դէմ Անգղիոյ արդար սրտմտութիւնը, եւ ճշդիւ արշաւանքին նպատակը կբացատրէր ։ Անմեղ բնակիչներուն կատարեալ պաշտպանութիւն կըխոստանար, կըսէր՝ թէ անոնց անձանց եւ գոյից սեփհականութիւնը ամեն առիթներու մէջ պիտի պահպանէ, եւ միտքը դրած է՝ որ գործը լմնցունելուն պէս զօրքը ետ քաշէ ։ Այս խոստումները հաստատութեան պէտք ունէին ։ Ուստի սպարապետին ամենէն աւելի ուշադրութեան կէտ ըրած բանն էր՝ երկրին գլխաւորներուն հետ յարաբերութիւն մը հաստատել, որպէս զի անոնց կամքն իմանայ, եւ որ առաւելն է՝ պաշարոյ եւ խոտի մասին անոնցմէ օգնութիւն մը ձեռք բերէ, ո՛րչափ որ երկիրը կրնար տալ, եւ ինչպէս որ առնուած տեղեկութիւնները կյուսացընէին ։ Իւր թարգմանչաց եւ գործակալաց ըրած թղթակցութիւնները հերիք չսեպելով, ուզեց՝ որ ինք անձամբ մէջ մտնէ, և իր անունով հրատարակուած խաղաղասիրութեան կարեւոր ապահովութիւն տայ իւր խօսքով ։ Սէնաֆէէն ելլելուն պէս՝ պզտիկ գընդով մը մինչեւ Ատտիկրաթ եկաւ՝ դէպ 'ի յառաջ երեք օր քալելով ։ Հո՛ն երկրին իշխաններէն մէկուն՝ Թիկրէի գլխաւոր իշխան Քասսային հետ տեսութիւն մը ըրաւ, որուն հետեւանքն ալ խիստ գոհացուցիչ եղաւ ։ Այս իշխանին նիզակակցութիւնը՝ այն ատենէն մինչեւ գործոյն վերջը ոչ սակաւ կարեւորութիւն ունեցաւ բանակին համար ։ Իրմէն օգնական զօրք չուզեցին անգղիացիք, որովհետեւ ի՛նչ պիտի ընէին. բայց ինք անոնց աղխամաղխը՝ կըրելու, եւ բանակին հարկաւոր եղած պաշարները մէկ տեղ մը հաւաքելու դիւրութեան համար բնաշխարհիկները աշխատցունել կխոստանայր ։ Այս օրէն 'ի վեր շուայլութեամբ վատնուած դոլարները * Եթովպացւոց վստահութիւնը շահեցան, այս կերպով բանակը առաջին անգամ այն անծանօթ աշխարհին մէջ ոտք կոխելուն պէս՝ երկիւղ չունեցաւ թէ դուցէ թշնամի ժողո֊

---

* Դոլար ըսուածը արծաթի դրամ է 5 ֆրանք եւ 42 սանթիմ արժողութեամբ, որ տաճկի ստակի այժմու արժէքով 26 ½ դահեկան կըլլայ ։

մրդեան կպատահի կամ անցնելիք սահմաններէն բնաւ օգուտ մը չտեսներ ։ Չես կիմայէ՝ որ լեռնադաշտին կամ պատերազմի թատր ըլլալիք աշխարհին վրայ համառօտ ստորագրութիւն մը ընենք ։

Նաւերը պարպելու տեղը խոհեմութեամբ ընտրուած ըլլալով՝ բանակը քանի մը իջեւանով Եթովպիոյ լեռնադաւառը կելլէ, որուն կլիման զով եւ առողջարար ըլլալով՝ բանակին պզտիկ օգնութիւն չէր ըներ, անպատշաճութիւնը միայն սա էր՝ որ ճամբան կարճ չէր. Սէնաբէին բերնէն անհեդեդ բացակայութեան միջոց մը կար՝ մինչեւ Մակտալա, որ պատերազմին կամարշաւանքին նպատակն էր, ուր գերիները բանտարկեալ կկարծուէին՝ եւ Թէոդորի բանակին պատահել կյուսացուէր ։

Այս ճամբով անգղիացւոց բանակը 650 հազարամէթր միջոց ճամբայ երթալով՝ տակաւին թշնամւոյն չէր մօտենար ։ Աշխարհը՝ պէտք եղածուն չափ ծանօթ աշխարհ մը չէր, ճանապարհորդաց տեղեկագրութիւնները Եթովպիոյ այս կտորին վրայ կատարեալ ստորագրութիւններ չպարունակելով, ինչպէս որ պէտք է՝ պատահելիք անլուր դժուարութիւնները նախատեսելու չէին օգներ ։ Սենաբէէն անդին՝ գործողութեան երկու գծի վրայ պիտի տարակուսէին. մէկ գիծը քիչ հեռաւորութեամբ եթովպական լեռնադաշտին արեւելեան յետակողմը կերթար, որուն գագաթը գրեթէ ուղիղ գծով մը հիւսիսէն դէպ 'ի հարաւ կերկննար ։ Ասիկայ ընտրուեցաւ, ամենէն կարճն այս էր, եւ այս ճամբան բռնելով՝ ջրոց բաժանման կատարներուն խիստ մօտէն պիտի քալէին, հետեւապէս իրենց ակէն շատ չհեռացած գետերու վրայէ պիտի անցնէին, գետերու՝ որոնք Եթովպական միապաղաղ մեծ հողակոշտը անհնարին խորութեամբ ճեղքուած էին ։ Քանի որ ներս երթային՝ նոյնչափ հետզհետէ օգնութիւններ պիտի գտնէին երկրին մէջէն, բայց դժբաղդաբար առաջ աս գետոց զարհուրելի տեսարաններուն պիտի հանդիպէին՝ որ խոր եւ ժանտաժուտ հովիտներու մէջէ կթափէին, դարշելի հովիտներ՝ որ բանակին գոգցես գերեզման էին ։ Սենաբէ 2,200 մէթր բարձր է ծովին երեսէն. այս բարձրութեան վրայ ցած տափարակին հեղձուցիչ ջերմութիւնը չկար, օդը մաքուր և թեթև էր, մշտնջենաւոր գարուն մը կթագաւորէր ։ Արեւադարձից արեգական սուր շառաւիղները հոն գոգցես բարերար էին, եւ զով գիշերներ Եւրոպացւոց զօրութիւնը կկազդուրէին, եւ գրեթէ իրենց ծննդեան կլիման գտած էին ։ Ամէն աշխատութիւններ մեր երկրի մէջ ըլլալիք աշխատութիւններէն տարբեր ծանրութիւն մը չունէին հոն այնուհետեւ, եւ աւուր ամէն ժամը շարունակ ճամբայ կրնային քալել՝ ինչպէս այս երկրին մէջ ։ Աշխարհագիրներ եւ ճանապարհորդներ մեզ պատմած են՝ թէ Եթովպիոյ ընդհանուր անունին տակ իմացուած ընդարձակ աշխարհը մեծ մեծ մասերու բաժնուած է, իրարմէ տարբեր թէ՛ երկրին հանգամանքովն, եւ թէ՛ բնակչաց սովորութիւններովն եւ լեզուովն ։ Անգղիացւոց բանակին պէս հիւսիսային արեւելքէն գացողը առաջին անգամ Թիկրէի նահանգը կմտնէ, որ՝ ճիշդը խօսելով, Եթովպիայէն բոլորովին զատուած է լեռներու բարձրաբերձ գօտիներով, որք առաջ հիւսիսէն դէպ 'ի հարաւ եւ յետոյ դէպ 'ի յարեւելք ծռելով կոր գիծ մը կձեւացընէին ։ Թիկրէ միշտ գրեթէ անկախ իշխաններու իշխանութեան տակ մնա-

ցած է , եւ Թէոդոր չէր կրցած բնաւ իր իշխանութեան ներքեւ առնել ։ Այս երկիրը՝ որուն ժողովուրդը քիչ , ընդհանրապէս հողն ալ չոր եւ ցամաք է , թէպէտ եւ մշակութեան կյարմարի , չունէր այն բարձր գօտիները՝ որ դէպ 'ի արեւմուտք եւ աւելի դէպ 'ի հարաւ Եթովպիայի հետ հաղորդակցութիւնները այնչափ դժուարացընեն ։ Սակայն լեռնադաշտ ըսուածն ալ հոս լայնանիստ եւ մէկ տափարակ մը համնալը սխալ է , որովհետեւ անոր համար այնպէս կըսուի , պատճառն որ՝ ծովէն մինչեւ այն երկիրը միջին հաշուով 2,000 — 2,300 մէթր է բարձրութիւնը ։ Ձորերով եւ լեռներով ասանկ կտոր կտոր եւ չարաչար բաժնուած հող խիստ քիչ երկրի մէջ կգտնուի . հապա մէկ քանի սահմաններու մէջ տեղ տեղ տափարակներ կգտնուին՝ որոնց լայնութեան տրամագիծը մէկ երկու փարսախէն անդին չանցնիր ։ Թիկրէի ամէն տեղերն ալ Եթովպիոյ միւս երկիրներուն պէս այնչափ շեշտ ընդ մէջ պատառուած չեն . այլ ձեւ նահանգ մը է ՝ գրեթէ ամէն կողմէն՝ բայց գլխաւորապէս արեւելքէն յարեւմուտք առ լեռ ափունք ունեցող հեղեղատներով կտրուած , որոնց ջրոյ ընթացքը երաշտ եղանակներուն կցամքի ։

Այս հեղեղատները Մարէպ և Թակազէ ըսուած մեծ գետերուն օգնականներն են , որոնք քանի մը փարսախ ծամածուռ ընթացքով մը յԱթպարա կմխանան և Նեղոս կթափին ։ Ըսել է այս գետոյն աւազանն էր Անգղիոյ բանակին ճամբայ ըրած զառ 'ի վերը ։ Հիւսիսէն հարաւ Թիկրէն ճղքել անցնելու համար՝ տասն կամ տասներկու աւուր ճամբայ քալելու է ։ Անգղիացիք այս քայլին մէջ երբէք դժուարութեան մը չպիտի պատահէին՝ եթէ ճանապարհներու անհնարին սովը, և երկրին օգնութիւն և պաշար չունենալը զիրենք շատ անդամ չկասեցունէին ։

Վաճառականութիւնը Թիկրէի մէջ գրեթէ ոչ ինչ է , հապա հազ տեղ տեղ իրարմէ հեռի կարաւաններ կտեսնուին ընդեղէն կրող էշերու և ջորիներու , եւ տեղ տեղ ալ կարմիր ծովուն եզերքէն աղ բեռցուած ուղտերու ։ Այս ինչին առեւտուրն ալ երկրին բնակաց ձեւին համեմատ՝ ինքնագլուխ եւ տեւականութիւնը բնութեան յանձնուած խոտոր ճամբաներէն պիտի ըլլար ։ Պատերազմին կահն ու կարասիքն հետը տանող բանակ մը այն տեղերէն անցունելու համար՝ 'ի հարկէ խիստ դժուարին տեղուանքը քիչ մը դիւրացունել պէտք էր , ուստի ուր որ խիստ անհըրաժեշտ էր՝ ասդին անդին քանի մը բրիչ զարկաւ զօրքը ։

Թիկրէի լեռնադաշտին ծոցէն ամէն կողմ ցցուած կերեւին շեշտակի դէպ արեւմուտք երկնցած տարօրինակ լեռներ , հորիզոնական կատարնին կոփածոյ որմերով եւ ուղղագիծ անկիւններով շինուած ։ Այս լեռները՝ որ Ամպա կըսուին , եթովպիոյ լեռնագրութեան ստորագրական ճառի բաւական նիւթ կրնան տալ ։ Քիչ ու շատ խորութեամբ պատառուածները լեռնադաշտը մտնելուդ պէս կերեւին ։ Ընդհանուր տեսարանը տխուր եւ մերկ է ; խիստ քիչ կամ բնաւ չկայ տունկ , ծառ , մշակութիւնը քիչ , հողը կոպճուտ , եւ տեղ տեղ ալ տարւոյն մեծ մասը չոր ու բարձր խոտերով ծածկուած է ։ Իրարմէ հեռու հեռու քանի մը գիւղեր կերեւին խիստ թշուառ տեսարանով , շատը կիսակէս փլփլկած՝ որոնք կզգացունէին ՝ թէ քաղաքական պատերազմ մը

անցած է հոնէն, եւ բնակչաց հոգւով եւ մարմնով խեղճութիւնը չէ կրցած այն վիճակէն չեղջակոյտը նորոգել: Խիստ քիչ կամ բնաւ շատուոր ժողովուրդ մը մէկտեղ չկայ. Թիկրէի բոլոր կրցած օգնութիւնն էր քանի մը ձի, ջորի, անպիտան եղ, քիչմը ցորեան, գարի և եգիպտացորեան. բայց բանակի մը օգտելու չափ ջուր ունէր:

Ամայի երկիրը ինքնին զատեալ նստեալ եւ մնացեալ է, պատմական յեղափոխութեանց առիթ տուող բնակիչ չկայ: Ճանապարհորդները բաւական ժամանակէ ՚ի վեր ծանօթութիւն տուած են Եթովպիոյ վրայ, եւ ոմանք զօշաող գունով նկարել ուզած են. գոված են անոնց քաջութիւնը, բարեսիրութիւնը, հիւրամեծար բնաւորութիւնը, կրօնական երկիւղածութիւնը, քաղցր եւ նահապետական սովորութիւնները: Բայց երկայն ատեն մէջերնին բնակողն եւ ներքին կենակցութեամբ հետերնին վարուողը կրնայ ասոնց վրայ տեղեկութիւններ ունենալ, եւ առաջին տեսութեամբ Եթովպիոյ մէջ վերոյիշեալ բարեմոյն հանդամանքները չեն տեսնուիր, ինչպէս արեւելքի միւս աշխարհաց մէջ մէկէն կտեսնուին ժողովրդեան տիպը՝ որուն զգեստուն տարազը, սովորութիւնները, եւ բարոյականը ամեն մէկ անխոխի նորանոր զարմանք կպատճառեն: Եթովպացին օրինաւոր դծագրութիւն մը, բարձր եւ ուղղաբերձ հասակ մը ունի, որով սեւերէն կտարբերի, թէ եւ մորթն անոնցին պէս սեւ է: Զգեստուց տարազին գալով, մինչ հագուածնին ճերմակ կտաւէ շապիկ մը եւ վարտիք մ՚ է, նոյն դնով կերպաս մ՚ ալ վրայնին կառնեն՝ եղերքները հաստատուն լայն ու կարմիր չերտով դրուագեալ: Իւր բնական կաղմութեան բնատակից հանդամանք մը տուող մէկ հատիկ բանը գլխոյ զարդարանքն է. կնիկ մարդ, էրիկ մարդ սեւ ու երկայն մազերնին հարիւրաւոր հապերով ոլորուած սփռած են թիկանց վրայ, մեր այլանդակ տարազին ամենէն այլանդակ կերպովը: Ամեն օր հարիւրաւոր Եթովպացիներ վրաններուն բոլորը կդիզուէին, արեւելեան ազգերու դծուծ հետաքրքրութեամբ եւ դոլարներու հրապուրով, որոնք երկրին խեղճ բերոց հետ կփոխանակուէին: Յայտնի է՝ որ արեւելքի այս զանազան երկիրներուն մէջ Մարիամ Թերեզի աւստրիական դոլարը միայն ընթացիկ դրամն է: Եթովպիոյ մէջ մէկ կամ երկու դոլարը սովորաբար կովի մը գինն է. դժբաղդաբար կտորակ դրամներ չկենալով՝ ամենաչնչին բանի մը մինչեւ բաժակ մը կաթի կամ մէկ քանի հաւկթի համար դոլար մը տալու կըլլային, եթէ բուռ մը ալիւր կամ գարի չկրնային տալ:

Թիկրէի լեռնադաշտին մէջէն քայլ առ քայլ անգղիական գնդին հանդիպած տեղերուն ստորագրութիւնն ընել աւելորդ եւ տաղտկալի կըլլայ, տեսարանները ալ մէկ կերպ էին՝ անգղիացւոց ընթացքն ալ միօրինակ էր. հերիք է մտածել տեղ մը՝ որ ուրիշ բան չկայ՝ այլ անբեր տափարակներ և անյուսալի կերպով մէկզմէկ յաջորդող մերկ եւ անհեդեդ լեռներ միայն: Գունդը մագլելով պիտի անցնէր բարձր եւ ուղղաբերձ բլուրներէ:

Երբ անոնց գագաթը ելանք յանկարծ ամենագեղեցիկ գիւղակի մը վրայ ինկաւ հայեացքնիս, գեղեցիկ այնչափ՝ որչափ սուր երեւակայութիւն մը կրնայ նկարել: Ոտքերնուս ներքեւ պայծառ հովիտ մը բոլորովին դալար մարգով ծածկեալ կտարածուէր, մէջէն օձապտոյտ գնացքով ձորակ մը ա‿

ուտ եւ վճիտ ջրով կողար, չքեղ եւ յաղթ֊ժանտաթզենիք երկայն եւ լայն տուերնին կփռէին, քաղցրաբոյր պուրակներու մէջ արմաւենիք իրենց շնորհալից կատարները կշարժէին, եւ հանքային ապառաժներ արեգ. մտի ոսկեփայլ ճառագայթներէն ամենադեղ գունով մը կփայլէին ։ Ձորակը իւր մէկ քանի ծալքի ձեւ խորշերուն մէջ կարմիր խճաքարէ պզտիկ հրուանդաններ կլուանար, որոնց մէջէն միջակ չինուածքով եկեղեցի մը ծաղկանց եւ դալարեաց տրձակներու մէջ կէս մը ծածկեալ կբարձրանար ։ Այս տեսարանէն մեզի եղած տպաւորութիւնը երբէք ուրիշ տեղ մը զգացած չենք ։ Փոքրիկ եկեղեցւոյն, որուն աւերածը բոլորովին երեսէ ձգուած ըլլալուն նշանն էր, ժայռի մէջ փորուած է, որուն կենդանի գոյնը ամենաշքեղ գաղափար մը կցնէր ։ Յունական խաչի ձեւով էր շէնքը, եւ ներքին զարդերը երկու կարգ խոշոր սիւներ էին ։ Շատ ճանապարհորդներ աւելի այս տեղին վրայ զմայլած են ։ Թէոփիլոս Լըֆեվրիոս այս եկեղեցւոյն գեղեցիկ ստորագրութիւնն ըրած է, « Ճանապարհորդութիւն յԵթովպիա » գործոյն մէջ ։ Բայց՝ ի՞նչ օգուտ, ժանտ ու սարսափելի անապատին մէջ մէկ հատիկ դալարավայր մը էր՝ ուրկէ անցանք, քանի մը հարիւր մեթր անդին լեռնադաշտին բնական միակերպութիւնը առջինէն աւելի չոր առջեւնիս ելաւ ։

Փետրուար ամսոյ մէջ, առաջին գունդերը Մէնաբէէն Անթալօ ճամբայ հանուեցան ։ Ատեն ատեն կանգ առնել պէտք կըլլար տեղ տեղ ապառաժներու մէջէ գնալի ճանապարհներ բանալու համար ։ Այս միջոցին ալ ետեւէ զօրքը կաշխատէր արագութեամբ ․ Զուլլայի եւ բանակին միջոցը շարունակ կարաւաններ կերթային կուգային ։ Սէնաբէի բանակետղէն զատ՝ ուր ամէն օր եթովպիայէն եւ ծովեզերքէն բերուած պաշարները կժողովէին, տեղ տեղ պզտիկ պզտիկ համբարներ հաստատեցին պահապան զօրք յատկացնելով վրանին, որպէս զի իւրաքանչիւր կայարանի վրայ յառաջամարտիկ զօրաց ետեւէն եկող գունդերուն պաշարները պատրաստ եւ ապահով ըլլան ։

Սակայն անձրեւոց եղանակներուն հազիւ երեք ամիս մնացած էր ։ Բանտարկեալներէն եկած լուրերը եւ մեր բոլորէն առնուած տեղեկութիւնները յոյս կուտային ընդհանուր սպարապետին՝ թէ Թէոդորոսը Մակտալա կրնայ գտնել ․ բայց 'ի կարճ հաշիւները որչափ ալ պզտիկցնէինք՝ տակաւին տասն եւ հինգ աւուր ճանապարհ կմնար մինչեւ Մակտալա ։ Մէկ մ'ալ՝ որ եթէ անգղիական բանակը որ եւէ դժուարութիւն կրելով իւր գնդերը Թիկրէի մէջ յառաջ մղէր, տեղեկադիրները կհամոզէին՝ թէ Անթալօյէն անդին ալ շատ ծանր գործեր կան ։ Աշխարհը գլխովին քաղաքական պատերազմաւ աւերեալ, եւ շատ մը մանր գլուխներու ձեռք բաժնուած էր, որոնք շարունակ մէկմէկու դէմ կռուով էին, վստահելի ալ չէր՝ թէ Քասսա իշխանին պէս կընայինք օգնութիւն մը գտնել անոնցմէ ալ ։

Սըր Ռօպէրթ Նաբիէր շուտ մը կըտրուկ միջոց մը ձեռք առաւ ։ Ինչ կեպով ալ ըլլար անպատճառ բոլոր բանակը կատարեալ հաւաքուելու էր Մայիս ամիսը չլմնցած ․ եւ ապրիլի սկիզբը Մակտալա գտնուիլ պէտք էր ։ Ճանապարհը ծովուն եւ Անթալօյի մէջ բաց էր, անյապաղ ընդհանուր սպարապետը հրամաններ արձակեց 'ի Զուլլա, եւ

ստիպեց՝ որ իւր հրամանատարուն տակ գումարուելիք բոլոր գնդերը յառաջ խաղան Մակտաղայի վրայ յարձակելու համար ։ Եւ ինք գնդին գլխոյն հետ առջեւ երթալ որոշեց, որպէս զի անձամբ տեսնէ դէմ ելլելիք թէ՛ դիւրութիւն եւ թէ՛ դժուարութիւն ։ Իմաստուն նախատեսութեամբ պաշարներուն մէկ երրորդ եւ մեծ մասը Անթալօյ համբարել տուաւ, որ վերջը պատերազմին գլխաւոր շտեմարանն ըլլայ ։ Այսպէս Քասսայի իշխանութեան տակ եղած եր կիրճներուն սահմանածայրը պաշարներու վերջին եւ մեծ կեդրոնը ըլլալ որոշեցին, ան երկրին եզերքը՝ որուն մէջ գործին ինչ վախճան առնելը ոչ ոք գիտէր ։

(Շարունակելի ·)

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԻՒՆՀՈԴՈՍԻ ՄԸ ՀԱՐԿԸ ԾՆՈՂ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

ԵՒ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆԸ

Օրագրոյս արգոյ Բաժանորդներէն մին նամակաւ մը նախընթաց թուոյն առաջին յօդուածին նկատմամբ բացատրութիւններ խնդրած ըլլալով՝ սիրողաբար կփութամք կատարել, ուրախանալով միանգամայն՝ որ նոյն գըրուածոյն վրայով աւելի տեղեկութիւններ առնելու չափ հետաքրքրութիւն ունեցեր՝ ու զմեզ պարտաւորեր է այն կարեւոր նիւթոյ վրայ երկարօրէն երկրորդել, որ առաջնոյն համառօտութեան մէջ անկէ աւելին չէինք կրնար խօսիլ ։ Եւ որպէս զի մեր բացատրութիւնները միայն իրեն ուղղած չըլլամք եւ ուրիշ հետաքրքիրներու ալ օգտակար մտածութեանց պատճառ մը տուած ըլլամք, հարկեցանք նոյն բացատրութիւնները հրապարակաւ ընել ։

Նոյն յօդուածին մէջ՝ որ ազգային Սիւնհոդոսի մը որոշման ենթարկելի խնդրոց առաջինը՝ մայր Աթոռոյն ազդեցութիւնը տկարացնող կրկին ապստամբ Աթոռներուն եւ Կոստանդնուպօլսոյ կրօնական ժողովոյն վերաբերութիւններն հաստատելը ցոյց տուած ըլլալով՝ ինչ ինչ բարեկարգութիւններու համար ալ ակնարկութիւն մը ըրած էինք, արգոյ Նամակագիրը կուզէ իմանալ՝ թէ ի՞նչ են այն զեղծումները, որոնց բարեկարգութիւնը ազգային Սիւնհոդոսի մը հարկը ծնած ըլլայ. և խօսքը շարունակելով Սսոյ Աթոռն օրինաւոր կամ ապստամբ ճանչցուելու մասին ալ բացատրութիւն կխնդրէր ։

Չկայ այնչափ երկիւղալի չարիք մը քան իշխանութեան անկումը կամ տըկարութիւնը, որուն անշուշտ հետեւանքն է ամեն բարեկարգութեան ու օրինաւորութեան ցաւալի խանգարմունքը ։ Այս դառնագոյն չարիքը ցուցնել

հարկ չէ թէ ի՛նչ ատրեան գոյացած է ու աւելի զօրանալու իրաւացի երկուքն զգալի եղած է ամենուս՝ այն երկու գլխաւոր պատճառներէն ։ Եկեղեցի մը ունինք, բայց ազգ կառավարութիւն մը չկայ, կաթուղիկոս մը ունիմք՝ որ նոյն կառավարութեան գլուխն ըլլալու է, բայց անոր ազդեցութիւնը բնաւ մեր վրայ ներգործած չէ, եւ իր ընդհանրականութիւնը գրեթէ Ռուսաստանի սահմաններով չափուած է. Փո՞քր չորիք կամ փո՞քր պատճառ մը է այս՝ անկարգութիւններն անարգել զօրանալուն եւ եկեղեցւոյ մօտալուտ վտանգն աներկեւան ըլլալուն ։

Այս անիշխանութեան արդասիքը խափանելու համար զօրաւոր դարմանի պէտք կայ, որովհետեւ պատճառներն ալ հաստատուն ու զօրաւոր են, եւ բազմաժամանակեայ շարունակութեամբ օրինաւորութեան տեղ բռնած ։ Ազգը չունի քաղաքական իշխանութիւն մը՝ որով զանոնք ընդ մի հարուած խափանէ ու օրինաւորութիւնն հաստատէ. կրօնական իշխանութիւնն ալ Տաճկաստանի մէջ իսպառ խափանելով, ուրեմն հարկ է նոր զօրութեամբ մը այս զօրաւոր զեղծումները բառնալ, այն է ազգային ընդհանուր Սինհոդոսով մը ։ Մենք վստահ եմք՝ որ նոյն Սինհոդոսն այդ յաղթանակին աջողութեամբ ՚ի գլուխ պիտի տանի, եւ եկեղեցին ալ բարեկարգութեան մէջ իր առաջին քայլափոխը կատարած պիտի ըլլայ ։

Այս կարեւոր պատճառէն յետոյ կարգաւ առաջ կուգան այնպիսի պատճառներ ալ, որոնք դարձեալ այնպիսի մեծ զօրութեան մը պէտք ունին, ու անոնց կարգադրութիւնը միապէս կարեւոր է թէ՛ բարեկարգութեան եւ թէ՛ եկեղեցւոյ զարգացման համար ։

Այս պատճառներէն մէկը եպիսկոպոսական աստիճանին պատուոյ բաժանման խնդիրն է, որուն իրական հարկը մեր մէջ իսպառ մոռցուած ըլլալով անխտիր ամէն եպիսկոպոս ինքզինքը արքեպիսկոպոս կանուանէ ։ Մեզ այնպէս կերեւի՝ որ այդ պատուոյ անունը կրող անձը մասնաւոր առաւելութիւն մը ունենալու է պարզ եպիսկոպոսներէ, եւ որուն համար արք (մեծ) մակդիրը կկրէ իր վրայ ։ Սակայն ո՞վ ըմբռնել կուզէ այդ խորհրդը. ամենէն փոքր վիճակի եպիսկոպոսն անգամ ինքզինք արքեպիսկոպոս անուանելու մտադիր է այսօր ։ Եթէ արքեպիսկոպոս մեծ եպիսկոպոս ըսել է, ուրեմն այդ անուան տէրը հարկ է իր իշխանութեան տակ փոքր եպիսկոպոսներ ալ ունենայ, որովհետեւ առանց իրմէն փոքրը ունենալու մէկը մեծ չկրնար ըսուիլ ։ Արդ՝ այդ անուանեալ արքեպիսկոպոսներէն ո՞վ իր ազդեցութեան տակ եպիսկոպոսներ ունի. Տաճկաստանի մէջ Կոստանդնուպոլսոյ եւ Երուսաղէմի Պատրիարքներէն զատ ո՛վ արժանի է այդ պատուոյ անուան ։

Ուստի եթէ այդ բառը սովորական մը չէ, ու իշխանութեան իրական տարբերութիւն մը ցոյց կուտայ եպիսկոպոսութեան աստիճանին մէջ, եւ եթէ այդ տարբերութիւնն եկեղեցին ընդունած է, ուրեմն առանց օգտակարութեան մը ըլլալու չէ, եւ բնականաբար այդ զանազանութենէն արդիւնաւորելի օգտակարութիւնն ալ հիմայ մեր մէջ խափանեալ պէտք է ըլլայ ։ Ի՞նչ է այդ օգտակարութիւնը. — Ինչ որ առաջնորդական պաշտաման մէջ տեղի ունեցած չարեաց հակառակ բարիքն է։

Գիտեմք որ Տաճկաստանի մէջ մանրը ու խոշոր շատ մը առաջնորդութիւններ իրենց միակ կեդրոն Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքութիւնն ունին. գի-

տեմք որ շատ անգամ անոնք կպարտաւորին գլխաւոր գործոց համար իրենց կեդրոնին ձեռնհասութեան դիմել․ գիտեմք նաև թէ հեռաւոր առաջնորդութեանց համար ո՞րչափ մեծ դժուարութիւններ կան իրենց կեդրոնին հետ հարկաւոր եղած յարաբերութեանց մէջ եւ այս պատճառաւ գաւառական ազգային գործերը ո՞րչափ ուշ կկատարուին կամ ամենեւին անլուծելի կմնան ։ Արդ՝ յարաբերութեան այդ դժուարութիւնը կվերնայր՝ եթէ փոխանակ մէկ կեդրոնի մը քանի մը երկրորդական կեդրոններ ալ հաստատուէին գաւառներուն մէջ, եւ առաջնորդութիւնները անոնց տեսչութեան տակ դրուէին․ ըսել կուզեմք Տաճկաստանը Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքութեան տակ քանի մը արքեպիսկոպոսութեանց վերածուէր, և առաջնորդական աթոռները անոնց իշխանութեան տակ բաժնուէին, որով ոչ միայն յարաբերութեանց դիւրութեամբ գաւառական ազգային գործերը կկարգադրուէին ու Կոստանդնուպոլսոյ կեդրոնն ալ այդ կողմանէ բաւական անդադրութիւն կըգտնէր, այլ նաև արքեպիսկոպոսանունն ալ իր իրականութիւնը գտնելով՝ կարգ մը եպիսկոպոսներու այն բարձր անուամբ սիգալու մնապարծութիւնն ալ սնունդ չէր գտնէր, եւ օգտակարութիւնն ու օրինաւորութիւնը միանգամայն կթագաւորէր ։

Այս երկրորդական կեդրոններու հաստատութիւնը ուրիշ դժուարութիւն մը ալ կվերցունէ, որ միւս օգտակարութեան մը համար պիտի ծառայի ։ Կոստանդնուպոլսոյ կրօնական Ժողովը՝ որ Տաճկաստանի հայոց եկեղեցական բարձրագոյն ատեանն է, նախընթաց թուոյն յօդուածին մէջ գրուած եմք՝ որ երկու կողմանէ արատաւոր օրինաւորութեան կդատապարտի, մէկ մը Վեհ․ Հայրապետէն հեղինակութիւն չունենալով, մէկ մ՚ ալ իր ատենակալները եպիսկոպոսներէ չըլլալով ։ Արդ՝ ըստ երկրորդին օրինաւորութեան մէջ ըլլալու համար Կոստանդնուպոլսոյ մէջ այդչափ եպիսկոպոսներ ըլլալու դժուարութիւնը կենալով՝ այս դժուարութիւնը ինքնին կվերնայ, եթէ նոյն Ժողովին ատենակալներն ըլլալու իրաւունքը այն արքեպիսկոպոսաց տրուի՝ ինչպէս որ անկ է, եւ Ժողովն անոնց պատկառելի ներկայութեամբ կամ իրենց կողմանէ կարգեալ լիազօր փոխանորդներով գումարի․ որովհետեւ արդէն անտեղութիւն մ՚ ալ նոյն Ժողովոյն ատենակալները միայն Պոլսոյ մէջէն ըլլալն է ։

Աղթամարայ և Սսոյ Ս․ Կաթողիկոսունք ալ իբրև ազգին երկրորդական հայրապետները, կվայելէ որ իրենց փոխանորդներով նոյն Ժողովոյն ներկայ ըլլան, ինչպէս պէտք է ըլլայ Վեհ․ Հայրապետը իւր փոխանորդովը․ որպէս զի Ժողովոյն որոշումները ամբողջ եկեղեցականաց գլխաւոր կեդրոններուն հաւանութեան կնիքն ունենալով՝ անդիմադրելի ու առհասարակ ընդունելի ըլլան, եւ Ժողովն ալ թէ՛ իւր գրից և թէ՛ կազմութեան կողմանէ օրինաւորութեան մէջ եղած ըլլայ ։ Այսպէս չեղած ատեն Սահմանադրութեան տրամադրած կրօնական Ժողովն ալ գաւառներու մէջ հաստատելի կրօնական Ժողովներէն տարբեր նշանակութիւն ու ազդեցութիւն չկրնար ունենալ ։

Այս ամենը՝ ինչպէս նաև ուրիշ շատ օգտակարութիւններ ալ անշուշտ ստոյգ հետեւութիւններ պիտի ըլլան արքեպիսկոպոսական աստիճանին վերահաստատութեան, զորս հիմակուընէ նշանակելը յանձն չեմք առներ, անոնց առջև ջերմ երեւակայութեան արդիւնք

համարուելու տեղիք չտալու համար ։ Ուստի թողլով՝ որ օր մը իրաց արդիւնքը մեր ըսածներին հաստատէ, կանցնիմք երկրորդ պատճառ մ'ալ առաջ բերելու, որ նմանապէս ազգային Սինհոդոսի մը հարկը անհրաժեշտ կընէ, եւ այս պատճառն է մեր եկեղեցւոյ վարդապետութեանց կատարեալ ու կարգաւորեալ վարդապետարանը մինչեւ հիմայ չունենալնիս ։

Հայաստանեայց առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ էական վարդապետութիւնները թէպէտ միւս առաքելական եկեղեցեաց վարդապետութիւններէն տարբեր չկրնար ըլլալ, և որոնք կենդանի ու յայտնի են Ս. Հարց մատենագրութեանց և եկեղեցական գրոց մէջ, սակայն ամէն մարդ ալ դիւրութիւն կամ կարողութիւն չունենալով անմիջապէս անոնցմէ պէտք եղած կերպով ստուգել նոյն վարդապետութիւնները, հարկ է զանոնք գլուխ գլուխ ժողվել, այնպէս որ ամէն հաւատացեալ կամք ըրած ատեն դիւրաւ գիտնայ թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն ինչ է, և ինքն ինչ բանի պէտք է հաւատայ ։ Այսպիսի հանրացոյց պատկեր մը չըլլալուն համար է՝ որ շատերը կփափաքին գիտնալ ու չեն գիտեր, և այս պատճառաւ ալ մասնաւորներ եկեղեցւոյ հակառակ գրութիւններ ընդունած կգտնուին ։ Արդ՝ եկեղեցին պէտք է անհակառակելի կերպով իր ողջամիտ վարդապետութեան պատկերը գծէ ու իւրաքանչիւր հաւատացելոյ ձեռքը տայ, որ մէկը կարող չըլլայ այսուհետեւ հակառակը ընդունել կամ տգիտութեամբ այնպէս ըմբռնել ։ Այսպէս եղած ատեն գառնազգեստ գայլերու դաւաճանութիւններն ալ 'ի դերեւ կելնեն, որոնք եկեղեցւոյ փարախին մէջ ոչխարի ձայնով գայլու գիշատող բերան կգործածեն, եւ պարզամիտ հաւատացեալներուն՝ մեր եկեղեցին այս մասին այսպէս կամ այնպէս կհաւատայ ըսելով՝ լուսաւորչականութեան ծոցը տարբեր լուսաւորչականութիւն մը մտուցանել եւ Քրիստոսի գառնուկներուն մէջ հերձուած դնել կջանան ։

Ազգին մէջ բաւական քրիստոնէական վարդապետութիւններ կան, սակայն այս պէտքը լեցնելու անկարող, ոմանք համառօտ ու նախակրթական դպրատանց պիտոյից համար միայն յօրինեալ ըլլալով, ոմանք ալ եկեղեցւոյ հակառակ գրութիւններ պարունակելով ։ Ըսել է մինչեւ հիմայ մեր եկեղեցին իր վարդապետութեանց լիակատար ու կանոնաւորեալ բովանդակութիւնը ունեցած չէ, և օտարազգի մը մեր դաւանութիւնն ուզած ատեն՝ ահա մեր վարդապետութիւնն այս է ըսելով այնպիսի բովանդակութիւն մը ցոյց պիտի չկրնամք տալ, որուն վաւերականութիւնը ընդհանուր եկեղեցւոյ կողմանէ երաշխաւորեալ ըլլայ ։ Ուստի յատուկ ազգային ժողովոյ մը գործն է զայն շինել և իր բարձր հեղինակութեամբ պէտք եղած վաւերականութիւնը տալ անոր՝ 'ի միամտութիւն հարազատ որդւոց Ս. Եկեղեցւոյս և 'ի շինութիւն ապստամբօրէն խորթացելոց ։

Ազգային Սինհոդոսի մը հարկը ծնող երեւելի պատճառներն ասոնք եղած ատեն՝ երկրորդականներն ալ դըրել հարկ չէ ․ ասոնցմէ միւսները դիւրաւ կրնան հետեւիլ ։ Ուստի անցնիմք նամակագրին երկրորդ խնդրոյն, այն է կիլիկիոյ աթոռը օրինաւոր կամ ապստամբ ճանչցուելուն ։

Կիլիկիոյ աթոռն ապստամբ կամ օրինաւոր յաջորդութիւն մը ըլլալը ցուցնելու համար պէտք է Մուսաբեկեանցը պատմութեան բովքը ձգել, որ ե-

թէ իր ընտրութեան մասին անարատ եղնէ, աթոռը Սիսէն փոխադրելու զօրաւոր պատճառներ եղած չըլլան, ու նոյն փոխադրութիւնը եւ իր անկումը մանաւորաց ձեռօք կատարուած ըլլայ, այն ատեն Սսոյ աթոռն ապըստամբ է ըսելն ալ անտեղի եղած կըլլայ։

Արդ՝ նոյն ատենի կաթողիկոսի ընտրութեան եղանակին ու սովորութեան նայելով այսպէս կգտնեմք՝ որ ընտրութեան մէջ մեծ հայոց չորս գլխաւոր աթոռներուն՝, այսինքն Բջնոյ, Հաղբատայ, Թադէի եւ Տաթեւու արքեպիսկոպոսաց միաձայն հաւանութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր էր, եւ առանց ատոնց հաւանութեան կատարուած ընտրութիւնները միշտ անվաւեր պէտք էին ըլլալ, ինչպէս Աղթամարայ Դաւիթ եպիսկոպոսին ապըստամբութեան ատեն՝ Պահլաւունիին ձեռօք գումարուած Սեաւ լերին ժողովին մէջ վճռուած է՝ երկու հազար հինգ հարիւրէն աւելի եպիսկոպոսներէ ու երեւելի վարդապետներէ։ Մուսաբեկեանցի՝ ինչպէս նաեւ իր նախորդաց ոմանց ընտրութիւնը այս օրինօք կատարուած չէ, այլ միայն քանի մը կիլիկեցի եպիսկոպոսաց կամօքը, որով Ազգը գրեթէ ցրուած էր նոյն աթոռէն, ինչպէս աթոռն ալ Ազգէն։

Բայց փոխադրութեան պատճառն այս միայն չէր․ յարակից չարիքներ ալ կային, այսինքն եկեղեցւոյ աւանդութեանց և ծիսից փոփոխութիւնները՝ որ աթոռը կիլիկիա մնալէն 'ի վեր աւելի զօրացած էին, և Անաւարզեցիէն սկսեալ՝ դէպ 'ի լատինականութիւն երթալու ճամբաները բաւական դիւրացած էին։ Հայրապետական աթոռը կիլիկեցի եպիսկոպոսներուն ձեռքը յետին անշքութեան հասած էր, և մէջն ուղղութիւն խանգարուած էր, և վերջապէս նոյն իսկ կիլիկեցի եպիսկոպոսներէն ոմանք այն աստիճան զեղծմանց չդիմանալով՝ Աթոռոյն վիճակը բողոքող գրերով արեւելեան եպիսկոպոսաց զգացուցած էին, աղաչելով որ ժամ առաջ աթոռը փոխադրելու միջոցները մտածեն, եթէ չուզեն 'ի նախատինս ըլլալ օտար ազգերու առջեւ․ Ահաւասիկ փոխադրութեան բուն պատճառը։

Փոխադրութեան հարկը արդէն արեւելից մէջ ալ զգալի եղած էր․ ուստի նոյն եպիսկոպոսաց բողոքներուն վերայ արեւելեան եպիսկոպոսներն ու վարդապետներն ալ իրարու հետ թղթակցելով՝ որոշեցին կամ Մուսաբեկեանցի ընտրութիւնն ունայնացնել ըստ սովորութեան հաստատուած չըլլալուն համար, կամ օրինաւորապէս ընտրութիւնն անոր վրայ հաստատել՝ եթէ Էջմիածին գալու հրաւէրն ընդունէր։ Ուստի երբոր նա իրենց հրաւէրը մերժեց, ստիպուեցան այս կարեւոր գործոյն մեծ ժողովով մը վախճան տալ, եւ եօթն հարիւրէն աւելի եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ հանդերձ արեւելեան չորս գլխաւոր աթոռներուն արքեպիսկոպոսներով Էջմիածին ժողվելով Մուսաբեկեանցի ընտրութիւնն ունայնացուցին, եւ միաձայն հաւանութեամբ Կիրակոս Վիրապեցին կաթուղիկոս ընտրեցին։ Աղթամարայ կաթուղիկոսն ալ իր միաբաններով օրինաւորութիւնը ճանչնալով՝ կամակար մտօք հպատակութիւն խոստացաւ ժողովոյն ընտրութեամբ հաստատեալ կաթուղիկոսին, որուն օրինակին թերեւս Մուսաբեկեանցն ալ հետեւէր, եթէ խռովարար անձանց ձեռօք Կիրակոսը Աթոռէն ձգուելով պատճառեալ շփոթութիւնները արգելք չըլլային։

Ահաւասիկ այս պատմական ստու-

գութեանց մէջ կտեսնուի՝ որ թէ՛ Մուսաբեկեանցի ընտրութիւնը եկեղեցւոյ սովորութեան հակառակ եղած է, թէ՛ փոխադրութեան պատճառները զօրաւոր էին, եւ թէ՛ նոյն փոխադրութիւնը մասնաւորաց ձեռօք կատարուած չէ, այլ եօթն հարիւրէն աւելի եպիսկոպոսներու եւ վարդապետներու հաւանութեամբը՝ որոնք եկեղեցւոյ բարձրագոյն ատեանը կկացուցանեն, եւ անոնց որոշումը բաւական էր կաթուղիկոս մը ձգել կամ հաստատել՝ առանց օրինաւորութեան դէմ գործած ըլլալու։ Ուստի այն օրը՝ որ Սինհոդոսը Ս. Լուսաւորչի գահը Էջմիածնի մէջ փոխադրեց Հռոմկլայէն, Սսոյ մէջ հետքն անգամ չմնաց։ Հետեւաբար Սսոյ յաջորդութիւնն օրինաւոր համարելու միակ հարկ է՝ կամ կաթուղիկոսն ազգային ընդհանուր ժողովներէն վեր ընդունել, կամ ընդունել՝ որ նոյն ժողովները կարող չէին հարկ եղած ատեն կաթուղիկոսը ձգել կամ հաստատել։ Այս երկու անհեթեթութիւններէն մին ընդունելի համարուած ատեն՝ նոյն յաջորդութեան օրինաւորութիւնն հաստատելու համար փաստի պէտք չմնար։

Անհեթեթութիւն կըսեմք որովհետեւ ո՞վ կրնայ կաթուղիկոսական հեղինակութիւնը ընդհանուր ժողովներէն վեր բռնել, կամ ո՞վ կրնայ տարակուսիլ՝ որ նոյն ժողովները անձեռնհաս ըլլան այդպիսի փոփոխութեանց մէջ. Ազգային ժողովներն ազատ են հարկը պահանջած ատեն կաթուղիկոսական աթոռը չէ թէ Սսէն յԷջմիածին, այլ Էջմիածինէն Հնդկաստան ալ փոխադրել. Այս ճշմարտութեան թող պատմութիւնը վկայէ։

Գիտեմք որ Ս. Լուսաւորիչ Ս. Ղեւոնդէն ձեռնադրուած ատեն պայման գրուեցաւ՝ որ այնուհետեւ մեր նորոգեալ քահանայապետութեան շնորհաբաշխութիւնը Կեսարիոյ Աթոռէն ընդունուի, ինչպէս Ս. Ղեւոնդի կոնդակին մէջ ալ գրուած է. ու այս պայմանին համաձայն ալ մինչեւ 'ի Մեծն Ներսէս՝ բաց 'ի սրբոյն Արիստակիսէ, Հայոց կաթուղիկոսները Կեսարիոյ Աթոռէն կընդունէին ձեռնադրութիւնը։ Ո՞վ էր ուրեմն՝ որ այս դաշինքը ուրացուց, ու մեր կաթուղիկոսներն հիմայ իրենց եպիսկոպոսներէն կձեռնադրուին. Պատմութիւնը ազգային ընդհանուր Սինհոդոսը ցոյց կու տայ, որ յանկարծ այս փոփոխութեան համար Վաղարշապատի մէջ գումարեցաւ; և Կեսարիոյ աթոռոյն քահանայապետական իշխանութիւնը՝ որ արդէն մեր ազգին կվերաբերէր, ամենայն իրաւամբ Էջմիածին փոխադրեց։

Ազգային ընդհանուր ժողովոյն այս գլխաւոր փոփոխութիւնն այնչափ օրինաւոր ու իրաւացի էր, որուն համար եւ ոչ մէկ ատեն բողոք կամ պարսաւ չլսուեցաւ, ո՛չ հեռաւոր աթոռներէ, եւ ոչ իսկ Կեսարիոյ Պատրիարքներէն։ Եփեսոսի ժողովոյն մէջ՝ ուր ներկայ էր Կեսարիոյ աթոռոյն Փիրմոս անուն պատրիարքն ալ, երբ Կիպրոսի աթոռոյն վրայ խնդիր յուզուեցաւ՝ որուն եպիսկոպոսները երբեմն Անտիոքայ աթոռէն ձեռնադրուելով՝ վերջերն սկսած էին իրենց եպիսկոպոսներէն ձեռնադրուիլ, բնաւ մեր կաթուղիկոսաց համար խնդիր չյուզեց, եւ ոչ իսկ ժողովոյն Հայրերէն այս փոփոխութեան վրայ խօսք եղաւ, որովհետեւ շատերը գիտէին՝ Ս. Ղեւոնդիոսի հաստատած դաշանց հակառակ ըլլալը. Ինչո՞ւ. — Որովհետեւ այդպիսի փոփոխութեան մը մէջ ազգային ընդհանուր ժողովոյն կամքը բաւական համարած էին։ Դարձեալ երբ Ս. Սահակ Հայրապետին գ.

բով մեր ու յունաց մէջ իրաւասութեան խնդիրը ծագեցաւ, եւ յոյնք մեր հայրապետին իշխանութիւնը չճանչնալ կուզէին իրենց բաժնին մէջ բնակող Հայոց վրայ, եւ Ս. Հայրապետը յատուկ այս բանիս համար փոքր Թէոդոս կայսեր ու Պօղոս Ատրիկոս պատրիարքին դիմեց, բնաւ չյիշեցին որ ինքը հաստատեալ դաշանց հակառակ իր եպիսկոպոսներէն ձեռնադրեալ ըլլալով իր Հայրապետութիւնն անվաւեր եղած ըլլայ, մանաւանդ զինքն իբրեւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ընդհանուր Հայրապետ յարգելով իր իշխանութիւնը ընդունեցին բոլոր Հայոց վրայ, և հրամայեցին որ Կեսարու Հայրապետին իշխանութեան տակ գտնուող բոլոր Հայերը Ս. Սահակայ հովուութեան տակ մտնեն:

Ուրեմն եթէ ազգային ժողովն այն մեծ փոփոխութիւնը կրցաւ ընել ու Ս. Թադէոս առաքելէն հաստատեալ աթոռը Կեսարիայէն Վաղարշապատ փոխադրել, ի՞նչպէս կրկարանայր նոյն Աթոռը Սիսէն ալ Էջմիածին փոխադրել, ուր արդէն աւժամանակեայ կերպով կեցած էր. եւ ո՞րչափ զօրաւոր էին այս վերջին փոխադրութեան հարկեցուցիչ պատճառները ինչպէս վերը ցոյց տուինք: Հետեւաբար քանի որ Հայրապետական Աթոռը Սիսէն Էջմիածին փոխադրելու որոշումը ազգային ժողովինն է, եւ կաթուղիկոսի մը իշխանութիւնը ժողովոյն իշխանութենէն բարձր չկրնար համարուիլ, Սսոյ յաջորդութիւնն ալ միշտ ապօրինաւոր ու ապստամբ համարելի է. այնպէս չհամարելու փաստ մը չունիմք:

Ապօրինաւոր յաջորդութիւն ըսելնէս այնպէս չհասկնի՝ որ օրինաւոր ըլլալու համար վերնալ պէտք է. Մեր փափաքն այն է՝ որ թէ՛ Աղթամար եւ թէ Սիս ապստամբ ըսուելու արատը մաքրելու համար Վեհ. Հայրապետին հնազանդութիւն ուխտեն, եւ իրենց սահմանէն դուրս նետուելով անկախութիւն չերազեն. Այսպէս եղած ատեն թէ՛ իրենց իշխանութիւնը կճանչնայ, և թէ Վեհ. Հայրապետէն ետքը պատուաւոր և իրենց աստիճանին վայելուչ յարգն ու պատիւը կստանան ամբողջ ազգին մէջ:

Տէ՛ր Աստուած, որ ազգային ժողովով մը այս ամենը շուտով կարգի դրուէին, եւ մեր անարատ եկեղեցին իր ներկայ տարաժամ վիճակէն շուտով ազատուէր յառաւել պայծառութիւն տառապեալ ազգիս:

Ս. Վ. Յ. Փ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅՆ Ի ՄԱՀՈՒ

Մահուն ընդէ՞ր շուրջ զինեւ հնչէ զանգակ սրբազան.
Զի՞ պար զինեւ բարեպաշտ առնու ժողով լալական.
Վասն ո՞յր մրմունջք այս սգոյ, եւ մահու ջահ առ մահճին.
Այս քո՞ լցէ հրաւէր Մա՛հ, զոր նուագ յայս վերջին
Հնչես յականջս անդադար . . . , ահա զարթնում ցրտաբերս
Դամբանին յեզերս։

Ո՛վ դո՛ւ, որ կայծդ ես անշէջ երկնապարգեւըն հրոյ,
Անմահ բնա՛կդ 'ի մարմնի ապականեալ մահացու,
Մի՛ զանգիտեր յերկիւղէ մահուն, ահա՛ փրկութիւն.
Ի քէն զշղթայն արկ 'ի բաց, թռի՛ր անմահդ հոգի՛ իմ,
Զախտից 'ի բաց թող զբեռն զմարդկային ծանրակիր,
Այս մահու քո ձիր։

Այս ժամանակ չափեսցէ ոչ եւս զժամ իմ կենաց։
Ո՛վ լուսազունդ եւ անախտ զօրք երկնաւոր պետութեանց,
Ի նո՞ր արդեօք արքունիս 'ի նորազուարճ տանիք զիս։
Երանութեան այժմէն իսկ լուղիմ լուսոյ 'ի յալիս,
Նոր ասպարէզ յանդիման իմ տարածի դեղածիր,
Եւ խուսէ երկիր։

Այլ զի՞նչ այս ձայն 'ի ժամու արթմանս 'ի խոր նիրհմանէ,
Աւա՛ղ կրծոյ բաբախման ձայն յահեկէ ձայն յաջմէ։
Նժդեհութեանըս ընկերք. զի՞ լայք մահուանս ըղձական.
Լեթեան արբի զվճիտ ջուր, մոռացայ բովանդակ
Զաղէտս ամբաւ արկածից, եւ յերկնային անսահման
Սլացայ 'ի խորան։

Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ

Աստ ընդմիջին ձայնք աշխարհի համօրէն.
Ո՛ն նաւարկուք 'ի նաւակայս դի՛ք յայս դէմ,
Խաղաղութեան թագի 'ի խորս ապա հոգի . . .
Մահու չէ այս վիհ։

Մրրկալից աստ ո՛չ խաւար ո՛չ ամպ է ,
Մշտապայծառ տիւ զաչս ձեր պարարէ ·
Աստ կենաց լոյսն է , առ որով այդ արեւ
Ստուեր է իբրեւ ։

Զարթուցելոց վաղայարոյց քան զարփին
Հանգոյն 'ի տունս այս թագուցեալ եմք շիրիմ,
Մեր յանդ ելին երազք , և ձեր տակաւին
Տեւէ ցաւագին ։

Դիւայք մի՛ սիրտք փափուկ , զի եւ աստ սիրեն
Մարդիկ զիրեարս , բայց դադարէ տարրեղէն
Սէր , եւ որբի իբրեւ 'ի բովըս ոսկի ,
Իհուր հաւաստի ։

Որ նուիրի նիջեցելոցս ուխտ ամբիծ ,
Եւ խունկ՝ որ ամպն է կառաբարձ աղօթից
Առաջնորդեն մեզ 'ի վայելս երկնից
Ոգւոց յուսալից ։

ՅԱՐ. ՎԱՂԱՐՇ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
Աշակերտ Ժառանգաւորաց Ուսումնարանին

— Մարդ մը կրնայ ամբողջ աշխարհս խաբել , բայց ոչ ինք զինքը ։

— Գովութիւններն յաճախած անձեր առաքինութիւնը աստ չկրնար արձըկել ։

— Շահու վրայ հիմնուած բարեկամութիւնը թզթէ աշտարակի կընմանի , որ ձախորդութեան թեթեւ հովերուն առջեւ չդիմանար ։

— Աշխարհի վրայ արժէք ունեցող բան պիտի չգտնուէր՝ եթէ սէրը ձրի ըլլար ։

— Ձախորդութիւնները շատ անգամ հաւատարիմ ու անքակ բարեկամներ կծնանին ։

— Կասկածը բարեկամութեան հիւանդութիւն կբերէ , իսկ թշնամանքը զայն կմեռցնէ ։

— Առանձնութիւնը մինակ անապատներու մէջ իրական չէ , շողոքորթութիւններն ու թշուառ մարդիկ ո՛ւր ալ ըլլան առանձին են ։

— Աշխարհի վրայ ամենէն փափուկ իրը զգացումն է , վիրաւորելէն ետքը խիստ քիչերու վրայ դարմանելի է ։

— Թշուառութիւններն ու միշտերը օրը ամիս՝ ամիսներն ալ տարի կընեն ։

ԿՐՕՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՑ ՄԷՋ

ԳՐՈՑ ՀԻՆ ԼԵԶՈՒՆ

— Աղէկ չը՞լլար՝ որ եկեղեցւոյ մէջ 'ի մասին վարդապետութեան հաւատոյ եւ պաշտամանց գրաբառ լեզուին տեղ աշխարհաբառը գործածուի : —

Այս հարցումը շատ մարդիկներու մօքէ կանցնի, բաւական մարդիկ ալ առաջարկած են, բողոքականութեան յարող մեր միամիտ ժողովրդէն շատերուն՝ եւ գրեթէ բոլորին աւելի առած մէկ բանն ալ այս է, որ երբ թէ գրաբառը չեն կրնար հասկնալ, ուստի իրենց հաւատքին վերաբերեալ վարդապետութիւնները ուղղակի սուրբ գիրքէն ինքնին սորվելու տեղ՝ այս կամ այն եկեղեցականին քմազարդ մեկնութեան եւ թարգմանութեան հաւատալ կպարտաւորին :

Այս առարկութեան լիովին պատասխանելու համար, շատ երկայն խօսել պէտք կըլլայ աշխարհաբառ եւ գրաբառ լեզուներուն մէկմէկէ ունեցած տարբերութեան՝ եւ վերջնոյն երկնային դերազանցութեանը մասին : Սակայն թողլով ատիկա ուրիշ ատենի, մենք այս համառօտութեան մէջ խօսինք միայն՝ թէ ո՛րչափ անհրաժեշտ է գրաբառ գործածուիլը սուրբ հաւատքի վարդապետութիւնը ամբիծ եւ անարատ պահելու համար, որմէն ինքնաբերութեամբ կհաստատուի՝ թէ բողոքականաց կամ ուրիշ աղանդներու ջանքը՝ ոչ թէ ժողովուրդն աւելի լուսաւորել է իր հաւատքին մէջ, այլ խառնակել վարդապետութիւններն, եւ իւրաքանչիւր քրիստոնէի կարդացածն իր ուզածին պէս հասկնալու առիթ տալով հաւատքը եւ եկեղեցւոյ օրէնքները խախտում վիճակի հասցունել :

Ինչո՞ւ եկեղեցին չուզեր՝ որ գրաբառի տեղ աշխարհաբառը կամ հասարակաց հասկանալի լեզուն գործածուի :

Պատճառն՝ որ նախ, անփոփոխելի վարդապետութեան մը համար, ինչպէս է մեր եկեղեցւոյ առաքեալներէ սորված վարդապետութիւնը, անփոփոխ եւ մշտնջենապէս անյեղլի լեզու մը պէտք է, որով միայն ապահով կըլլամք՝ թէ 'ի սկզբանէ եւ այսօր եկեղեցւոյ հաւատքին եւ վարդապետութեան մէջ ամենադոյզն փոփոխութիւն մը մտած չէ, եւ այսուհետեւ ալ մտնելիք չունի : Երկրորդ՝ ընդհանրական կամ տիեզերական միութեան մէջ, ինչպէս որ է եկեղեցին, ընդհանրական լեզու մը պէտք է, որպէս զի Կրօնքին տիեզերական եղբայրութիւնը եւ հաւատքին միաբանութիւնը ամրապինդ մնայ :

Ըսածիս հաստատութեան ամենէն զօրաւոր ապացոյցը եկեղեցին խախտել ուզող մեքենայութեանց վրայ կըտեսնուի, որոնք իրենց նենգութիւնը պարտկելոյ համար, գրաբառը մերժելու փոքր չարիքին դէմ կհանեն ժողովրդեան հաւատոյ մէջ կոյր մնալուն անհնարին եւ մեծ չարիքը, ուստի գրաբառը մեռեալ եւ անպիտան լեզու մ՚ է ըսելով կթշնամանեն, որպէս թէ աշխարհաբառը պիտանի եւ կենդանի լեզու մ՚ է, մինչդեռ քան զայն պա-

կասատոր, անպիտան եւ առօրէական կեանքով չարչարեալ լեզու մը չկրնար ըլլալ։

Կրօնի վարդապետութեանց մէջ անխախտելի եւ մէկ լեզու մը գործածելը կրօնքին բնութենէն հարկաւորապէս կհետեւի. լեզու եւ բարք տեղի և կլիմայից տարբերութեան մէջ շարունակ կփոփոխին, ինչպէս որ այս թերթիս սկիզբը դրուած յօդուածին մէջ կտեսնուի, բայց կրօնքը կմնայ. Լատինական եկեղեցւոյ բազմաճիւղ մասերուն մէջ լատինական լեզուն կգործածուի 'ի մասին վարդապետութեան հաւատոյ. լեզու մը՝ որ հռովմայեցւոց տիեզերակալ իշխանութեան ժամանակ բոլոր աշխարհի լեզուն եղած էր գրեթէ, եւ հիմայ հռովմայեցւոց արդի ճիւղերէն շատ քիչերը կգործածեն, ան ալ եկեղեցական գրոց եւ թղթոց մէջ. հայկական եկեղեցւոյն մէջ՝ իւր նախնի լեզուն կգործածուի, լեզու մը՝ որ հնութեամբը մարդկութեան հասակակից, ազնուութեամբը հնաշխարհիկ և կատարելութեամբը անզուգական է, եւ որ հասարակաց հասկանալի եւ սովորական լեզուն էր քրիստոնէութեան առաջին դարերուն, հիմայ սորվելու համար բաւական դժուարութիւն կըկրեմք, եւ հազարին մէկն այն լեզուով չկրնար գրել. Յունական եկեղեցին ալ իւր հին հելլէներէնով կկարդայ, զոր ժողովուրդը չհասկնար. Մահմետականաց երկնքէ իջած Կուրանն ալ արդի արաբացւոց խօսած լեզուով չէ. ո՛ր մէկն համրեմ, կրօնքը թէ՛ սուտ եւ թէ՛ իրաւ անփոփոխ կմնայ, բայց լեզուն չմնար։ Ուստի կրօնքներուն այսպէս չհասկցուելի լեզու գործածելը կրօնական կերպ մը խարդախութեան հնարք կհամարի, բայց իւր այնպէս համարելը կրօնքին բնութեան հետ ունեցած հաստատուն թշնամութենէն է, եւ անտեղի չըլլար ըսելնիս՝ որ իւր հին լեզուաց՝ կրօնքին յատկանալուն վրայ ըրած ենթադրութենէն հետեւցուցած եզրակացութիւնը իւր կողմանէ խարդախութեան հնարք է։

Ամէն աղանդ կամ հերետիկոսութիւն՝ որ եկեղեցիէ մը դուրս կելլէ, անոր լեզուին հետ ալ կռուելու չար կամք մը սատանայի պէս փորը կմտնէ։

Մեր ազգէն ելլող բողոքական կամ հռովմէական ճիւղերն մեր եկեղեցիէն բաժնուած ատենին՝ առաջին գործերնին գրաբար գրքերը մերժել կամ գրաբար լեզուն չարչրկելով լատինացունել եղած է։

Միարարներուն ըրածը մտք բեր. Բարթուղիմէոս լատին քարոզչին միաբար աշակերտներէն Ներսէս Պալիէնցն և Յակոբ Թարգմանն և Քռնեցի Յովհաննէսն ո՜րչափ ապականեցին մեր լեզուն չորեքտասան դարուն. Եօթնեւտասն դարուն մէջ Պօղոս Փերոմալ Լատին քարոզիչն, լեհացի Ստեփանոս և Ոսկան վարդապետն ուղեղով բոլորովին լատին բարբառոյ ոճին հայերէն լեզուն յարմարցունել՝ ո՜րչափ խուժադուժ բայ ու բառ նոր նոր ստեղծելով լեցուցին. և ոչ այսչափ միայն՝ այլ և ազգատեաց և ազգուրաց Տէր Բարսեղ մը լատին եկեղեցականի մը հետ միացած քերականութիւն անգամ յօրինեց, և այլատարազ ու անհեդեդ լատինախառն ոճոյն՝ մեր ազգը ընտելացունել ուզեց կանոնով, որով բոլորովին կորսուելու վիճակին մօտ հասնէր այս աստուածապարգեւ լեզուն, որուն վրայ որչափ պարծիմք իրաւունք ունինք։

Իմաստուն հեղինակի մը ըսածին համեմատ՝ որպէս թէ լեզուին ալ հերետիկոսը կըլլայ, և հայերէն լեզուին

մէջ հերետիկոսութիւն տեսնելով՝ զանիկա ուղղափառ ընել, այսինքն է՝ լատինացնել ուզած են ։

Հռոմէականութեամբ մեզմէ բաժնուողներուն ջանքը այս մասին դեռ նոյն է, 'ի բաց առեալ Մխիթարեան միաբանութեան մեծարոյ ուխտը և իրենց աշակերտները. միւսները չեն ուզեր հայերէն անգամ խօսիլ՝ տաճկերէն կգործածեն, մեր ազգայինք ալ այսպէս կընեն, բայց անխելք սովորութենէ մը վարժուած են. ընդհակառակն հռոմէականք իբրև լեզու հերետիկոսի չեն ուզեր խօսիլ, և հայկական եկեղեցիէն բան մը հետ առած ըլլալնին ուրանալու համար՝ մահմետական լեզուն կըսիրեն ։

Բողոքականներն ալ չեն ախորժիր գրաբարէն, բայց ազգը իւր ազգային լեզուէն կողոպտելու մտօք չէ. առաջին՝ ամեն մարդու ուղղակի դատման ներքև ձգել կրօնքի վարդապետութիւնը, և անով ուրիշ չարիք բերել եկեղեցւոյ գլխուն. երկրորդ՝ նոյն լեզուով ընդունած հաւատքը խառնամառն ընել և իւրաքանչիւր դարու հաւատք և վարդապետութիւն իրարմէ տարբերել, կամ տաճկաստանի հայուն ու ռուսաստանի հայուն ընդունած վարդապետութեանց մէջ բառի և իմացուածոյ խախր մոյնել ։

Այսպէս ընողներն իրենք ալ համոզուած են՝ թէ հաւատոյ վարդապետութեայ հոգին լեզուին անփոփոխելութեամբ միայն փոփոխութենէ կպահպանի. ուստի և լեզուն կամ վարդապետութեանց ձևը փոխելով՝ հիմը ներքևէն խախտել ուզած են ։ Որովհետև այն ատեն ամէն մարդ բառ մը ուզած կերպով պիտի գործածէր, ուրիշները չպիտի հաւնէին, կամ նոյն իմաստն տարբեր նշանակութեամբ պիտի ըմբռնէին. հերձուած մը եկեղեցիին մէջ պիտի ելլէր, և անոր մեքենայներն ծափ պիտի զարնէին ։

Հասարակաց վատթար ախորժակը ինչպէս ուրիշ շատ անգամ անհեթեթ նորաձևութեանց մէջ ճարակ կգտնէ, լեզուին մէջ ալ այնպէս յաջողութիւն գտնել կուզէ ։ Եւ որչափ մէկը բառ գործածելու ատենը խեղաթիւրի՝ այնչափ կզուարճանայ ։ Ոմանք « ուցանեմ » վերջացած ներգործական բայերը կանգնաւ յերկայնութիւն, մեծ և հոկայ տեսնելով՝ սխալ այս վերջաւորութիւնը վերցունել, և համառօտութիւնը աւելի անուշ համարելով՝ լեզուն սըրբագրել. ոմանք ալ բարդութեան մէջ լեզուին ներելի ըրած ազատութեամբը չարաչար զեղծանելով՝ կլուած բարդութիւններ ընել այն բառերուն տեղն անգամ՝ զոր լեզուն արդէն ունի, և կամ լեզուին բարդութեան օրէնքը ընել չներէր ։ Այս երկու կերպն ալ անցեալ օրերը Մասիսի և Մանզումէի մէջ հրատարակեալ նոր շարադրուած Սահմանադրութեան իւրաքանչիւր յօդուածին մէջ եթէ կգտնուի ըսեմ՝ խիստ քիչ և ներելի չափազանցութիւն մը ըրած կըլլամ ։

Այս ըսելով հասկցնել կուզեմ՝ թէ օրէ օր աշխարհաբառ լեզուն գրաբառէն մուրալով առած բառերուն նոր նոր հագուստ կհագցընէ, և շատ անգամ գրուած կամ հեղինակուած համառօտ շարադրութեանց և մասնից վերջը հեղինակն իւր բառերուն նշանակութիւնը եթէ չդնէ՝ գալիք տարուան մէջ չպիտի հասկցուի ։ Նոր հըրատարակուած թարգմանութիւններէն շատերը ըսածնիս առա չեն հաներ ու զմեղ չեն ամչըներ ։

Եթէ լեզուին մէջ այսչափ անսանձ և անկանոն վարուելն խափանելու հը-

Նարք մը չկայ, կրնամ առանց ըզգուշութեան խոստովանիլ՝ թէ արդի աշխարհաբառն ալ քանի մը դար յետոյ՝ հիմակուան գրաբառէն աւելի անհասկանալի պիտի ըլլայ։ Դարէ դար լեզո՞ւ փոխեմք ուրեմն, կամ թողումք որ ամեն հայ իր հայրենի լեզուէն չհաւանելով՝ ուզած լեզուն գործածէ՞։

Այս անտեղի ազատութեան երեսէն պատիւ գտնելով քանի մը խօսք իրարու հետ հաշիւ կապելու կարող մարդիկներու խօսակցութեան հանդիպած եմք, որոնք կդանդատին՝ թէ ազգը իր քրիստոնէական վարդապետութեանց մէջ «գոյափոխութիւն» բառ ընդունած է, որ նախնիք չեն գործածեր, այս գանգատը բացատրելու ատեն մեծ մասամբ գործածած բառերը նախնեաց չգործածածն է, եւ ուրիշ առթի մէջ գրաբառի ու աշխարհաբառի վրայ խօսք բացածուդ պէս գրաբառը մեռեալ լեզու է կըսէ՝ կանոնի։

Կարճ խօսքով․ եթէ եկեղեցին արդի աշխարհաբառը գործածէ, ոչ միայն դարէ դար լեզու փոխելու, այլ եւ ամեն գաւառի ժողովրդեան համար զատ զատ թարգմանութիւններ ընելու պիտի ըլլայ, որ նախնեաց լեզուն անոնց վերստին սորվեցնելու դժուարութեան քով անպայման դժուարութիւն մ՚ է։

Ուստի ամեն կարելի փոփոխութեանց ներքեւ եկեղեցւոյ լեզուն կամ գրաբառը անփոփոխ պահել պէտք է, եւ ապահով մարդկային կամահաճութենէ։

Հետեւապէս շատ իրաւամբ եկեղեցին մինչեւ ցարդ իր հին լեզուովը կըվարուի, եւ չուզեր փոխել։

Խ. Վ. Գ. Ս.

ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԻՒՆ

Գաղղիական եկեղեցւոյ քարոզիչ երեւելի վարդապետ մը նախախնամութեան վրայ գեղեցիկ քարոզ մը կուտար մայրաքաղաքին եկեղեցիներէն մէկուն մէջ։ Ինչպէս իր միւս բոլոր քարոզներուն՝ նոյնպէս ալ այս քարոզին համար ունկնդրաց անհնարին բազմութիւն մը կար։ Խցիկն ելլելով սաստիկ յոգնութենէ մը վերջը քիչ մը հանգիստ առնելու համար կհանուի* . այս միջոցին կիմացունեն իրեն՝ թէ անծանօթ մէկը եկած՝ կուզէ հետը տեսնուիլ։ Զգեստները փոխելուն պէս անծանօթը ներս կհրաւիրէ, որուն կերպերէն եւ արտաքին երեւոյթէն արուեստաւոր մը ըլլալը կճանչնայ։

— Ի՞նչ կուզէք, պարո՛ն, ըսաւ իրեն քարոզիչը։

---

* Տեսած եմք այնպիսի քարոզիչներ՝ որոնք իրենց ձայնին եւ քարոզին զարնուած՝ անտեղի գոչումներով իրենք զիրենք կը յոգնեցունեն, ու քարոզը աւարտելուն պէս՝ եկեղեցիին աւարտման չսպասած դուրս կելլեն հագուստ փոխելու, ասոնց շատը այս կամ այն համբաւեալ քարոզիչը այնպէս ընելուն համար կընեն։ Ծնթ. Թարգմանչին։

— Վայրկեան մը ձեզի հետ տեսնուիլ, կպատասխանէ անծանօթը խիստ ձայնով մը, եւ դէմքին վրայ խելագարութեան նշաններ կտեսնուին՝ որ խոհական քարոզչին ուշադրութիւնը կը գրաւեն ։

— Շատ հաճութեամբ — կըսէ քարոզիչը, նստեցէ՛ք, պատրաստ եմ ձեզի մտիկ ընելու ։ — Եւ խօսակցութիւնը այսպէս շարունակուեցաւ ։

— Հա՛յր, ձեր քարոզը մտիկ ընելէն կուգամ ։

— Շատ աղէկ պարո՛ն, ուրախ եմ, վասն զի այնպիսի բաներ խօսեցայ՝ զոր կհամարիմ թէ անարդիւն չպիտի ըլլան ։

— Հա՛յր, յիրաւի շատ աղէկ խօսեցաք, անկէց աւելի աղէկ ա՛լ չէր կրնար խօսուիլ, սակայն նախախնամութեան մը բարերարութիւնները գովեցիր, որուն ես չեմ հաւատար, վասն զի ինծի համար նախախնամութիւն չկայ ։

— Ի՞նչպէս պարո՛ն այդ ի՛նչ կըսէք։

— Ո՛չ հա՛յր, ինծի համար նախախնամութիւն չկայ, ահա՛ դուք քննեցէ՛ք տեսէ՛ք։ Արուեստս ատաղձագործ է. կին մը ունիմ և երեք ալ որդի ։ պարկեշտ մարդ մ՚ եմ, կաշխատիմ, եւ մէկու մը վնաս ըրած չունիմ ։ Հարցուցէ՛ք զիս իմ թաղիս մէջ, և ամեն մարդ պիտի վկայէ որ լաւ մարդ մ՚ եմ, իմ և իմ ընտանեացս ապրուստը ճակտիս քրտինքովը կշահիմ, չեմ խմեր, չեմ խաղար, ամուսնոյս հետ սիրով եմ, և ամենևին պարտք չեմ ըներ եթէ կարող ըլլամ վճարելու ։

— Առանց դժուարութեան կհաւատամ ատոնց որդե՛ակ իմ — ըսաւ եկեղեցականը որուն՝ սիրտը կշարժէր այս խօսքերուն վրայ, ի՞նչ հետեւանք կուզես հանել, և այս ձեր վրայ գթութիւն շարժելու համար ըրած նկարագրութիւններդ ի՞նչ յարմարութիւն ունին նախախնամութեան չհաւատալուդ հետ։

— Ի՞նչ պիտի ուզեմ հանել, հա՛յր, եւ ասոնք իրարու հետ ի՛նչ յարաբերութիւն պիտի ունենան, ահա երթալու գետը նետուելու՛ մօտ մարդ մ՚ է առջևնիդ եկողը ։

— Ո՛վ Աստուած, կաղաղակէ քարոզիչը այսպիսի դժբաղդութեան մը վրայ իրօք խռովելով. Աստուած պահէ զքեզ այսպիսի ճանապարհէ, որով ոչ միայն կեանքերնիդ՝ այլ և հոգինիդ վտանգի մէջ կդնէք ։ Բայց ի՛նչ է պատճառը՝ որ այսպիսի դատապարտելի նպատակ մը մտքերնիդ կդնէք ։

— Տէր իմ, պարտապանի մը անանկութեամբը տունս կործանելու չափ կորուստ մը կրեցի ։ Պարտամուրհակներ ունիմ՝ որոնց պայմանաժամը ամսոյս վերջին կըլմննայ, ու՛ պիտի չկրնամ հատուցանել։ Այս առաջին անգամն է՝ որ իմ ստորագրութիւնս անպատիւ պիտի ընեմ։ Այս թշուառութեան յիշատակը չեմ կրնար տանիլ, և պարապ տեղը շատ դռներ զարնելով բան մը չգտնելէս վերջը, որովհետեւ իմ ազգականներս և բարեկամներս ինծմէ աւելի հարուստ չեն, միտքս դրի՝ որ երթամ ինքզինքս գետը նետեմ, ու խեղդուիմ։

— Բայց բարեկամս, ձեր ընտանիքը՝ զոր կսիրէք, ձեր տղաքը՝ որ ամէն վայրկեան ձեզի կարօտութիւն ունին, ի՞նչ կըլլան երբոր զանոնք թողուս երեսի վրայ այնուհետեւ չդառնալու միտօք ։

Այս հարցման վրայ արուեստաւոր աղքատին արտասուքը աչքերէն թափիլ սկսան ու ըսաւ ։

— Ի՞նչ կուզէք, Հա՛յր, չեմ կրնար անպատիւ ապրիլ, իրենց անպատուութիւն պիտի բերեմ, և եթէ ես

չըլլամ, թերեւս անոնց վրայ գթացող մը կըլլայ։

— Ըսէ՛ք, կաղաչեմ, ի՞նչպէս ուրեմն այսպիսի սարսափելի մտածութեամբ մը զբաղեցաւ իմ քարողիս եկաք։

— Ո՛հ, Տէ՛ր իմ, դիտմամբ չեկայ, դիպուածն այնպէս բերաւ։ Եկեղեցւոյն մօտէն կանցնէի, տեսայ որ շատ մը մարդիկ կաճապարէին ներս մտնելու հետաքրքրութեամբ գրեթէ առանց ուշադրութիւն դնելու միւսներուն պէս ես ալ ներս մտայ։ Հարցուցի թէ ի՞նչ կայ։ Ըսին թէ անուանի քարոզիչ մը քարոզ պիտի խօսի։ Հոն կեցայ, մտիկ ըրի ձեզի մինչեւ վերջը։ Բոլոր ըսածնիդ խիստ գեղեցիկ էր, բայց Տէր իմ, ես իմ վրայ նայելով, իմ վիճակիս վրայ, իմ անօգնուտ կենցաղավարութեանս վրայ, չկրցայ հաւանիլ նախախնամութիւնը ընդունելու։

— Ի՞նչ, բարեկա՛մ այդպիսի յուսահատ մտքով եկեղեցի մտեր էք, հոն ըսածներուս մտիկ ըրեր էք, հիմայ իմ քովս եկած ձեր նեղութիւնները ինծի կը յայտնէք, եւ դեռ չէ՞ք հասկնար՝ որ այս ամէնը ՚ի նախախնամութենէ է։»

Քարոզչին այս դիտողութենէն ըզգաստանալով եւ վայրկեան մը լռելէ յետոյ ըսաւ,

— Իրաւ տէ՛ր իմ, նշանաւոր դէպք մը է այս, բայց ամսոյս վերջին աւուր համար տուած պարտամուրհակիս քով սատկ չըներ։»

Այս խօսակցութեան վրայ քարոզչին սիրտը շարժելով, գուշակեց՝ որ անծանօթ՝ բայց պարկեշտ մարդ մ՚ էր, խնամոց եւ մանաւանդ արագ օգնականութեան մը արժանի։ Տեսաւ որ աւելորդ էր նորէն նորէն հարցումներ ընել եւ տեղեկանալ ուզելը, վասն զի մարդուն խօսուածքը եւ ձեւերը իւր վիճակը կստուգէին, շուտ մը ընելիքը որոշեց։

— Մտիկ ըրէ, որդեակ իմ, ըսաւ անոր, ես զձեզ պարկեշտ մարդ մը կըկարծեմ, մարդ մը՝ որ առանց՞իր ընելուն թշուառութեան մէջ ընկած է, և միտքը դրած չէ զիս խաբել։ Ձեզ թշուառութենէ հանելու համար կուզեմ ձեզի օգնել։ Ո՞րչափ բան պէտք է քեզի որ մուրհակներդ պարտքէ ազատես. ես հարուստ չեմ, բայց կրնամ ձեզի տալ այնչափ՝ որչափով որ կըրնաք հիմայ գոհ ըլլալ։

— Ա՜հ, ի՜նչ բարութիւն, հայր, երեք հազար ֆրանքը գործս կըլմնցունէ։ Քարոզիչը կելլէ, եւ իր դրամազանը բանալով, երեք հազար ֆրանքի գումար մը տալով արուեստաւորին՝ ըսաւ։

— Բարեկա՛մ, ահա քեզի երեք հազար ֆրանք. ինծի մնար՝ ես շատ դժբաղդ պիտի ըլլայի այս ստակը չըկրնալ տալուս համար, բայց դեռ մէկ երկու օր է ողորմութեան վրայ տուած քարոզիս ունկնդրութենէ յետոյ Մագդաղինէ տիկինը խրկեց ինծի այս ըստակը, իմ կամացս յանձնելով թշուառաց մատակարարելու կերպը։ Այս գումարը շատ ընտանեաց ցաւերը կհոգար՝ եթէ անոնց բաժնէի ասիկայ։ Սակայն որդեակ իմ, ահա առջեւս կեցած էք ձեր վիճակին ճգնաժամովը, եւ նախախնամութեան խորհրդոյը վրայ լոյս մը կտեսնեմ ձեր նկատմամբ. Առէ՛ք ուրեմն այս գումարը, գացէ՛ք ազատեցէք ձեր այս ամսոյս պարտամուրհակը, եւ հաւատացէք նախախնամութեան։

Խեղճ արուեստաւորը այս խօսքերուն վրայ քարոզչին ծունկերը գրկեց, իր արցունքներովը թրջեց առանց խօսք մը բերնէն հանելու, զարմանք եւ ե‿

բախտաւորութիւն այնչափ սիրոյ տակէն ու վրայ ըրած էին , եւ աչուըները երկինք վերցնելով իր սրտին խորունկէն դատուած օրհնեց , եւ բարի քահանային ձեռքէն առակները առնելով՝ սիրով համբուրեց ձեռքն եւ սեղմեց , ու ելաւ գնաց ։

ԹԱՐԳՄ Ի ԳԱՂՂ.՝
ԹԱԳ. ԱՐԱՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
Աշակերտ ժառանգաւորաց Ուսումնարանին.

ԹՇՈՒԱՌՈՒԹԵԱՆՑ ՄԷՋ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԹՇՆԱՄԻՆ

— Անակնկալ մահ մը երկու շաբաթէ 'ի վեր ազգին մէջ հնչող խառնաշփոթ ձայները մեկէն 'ի մէկ լռեցուց ։ Իգնատիոս Սրբազանը ոչ եւս է . քաղձկեղի դժնդակ հիւանդութիւն մը վերահաս կաթուածով զայն յանկարծ գերեզման իջեցուց 43 տարուան հասակին մէջ , մինչդեռ երեսփոխանութեան ժողովոյ մեծագոյն մասին ընտրութիւնը զայն Կ. Պօլսոյ պատրիարքութեան բարձր պաշտօնին կոչած եւ Բ. Դուռն ալ դեռ մէկ երկու օր յառաջ ընտրութիւնը վաւերացուցած էր ։ Իւր թաղման հանդէսն ամենաշքեղ կերպիւ կատարուեցաւ , որոյ նմանը գրեթէ մինչեւ ցարդ տեսնուած չէր ։ Այսպէս լուծուեցաւ դժուարութիւն մը՝ որ թերեւս ապագային մէջ նոր փորձութիւններ պիտի բերէր ազգին գլխուն ։

— Հանգուցեալ Իգնատիոս Սրբազանի յուղարկաւորութեան օրը , մինչ դեռ կայսերական կառավարութիւնը հանգուցելոյն յիշատակը մինչեւ այսօր ուրիշ քրիստոնէի մը չընծայուած պատիւներով կմեծարէր , մինչդեռ Յունաց պատրիարքն իր փոխանորդը եւ քանի քէհեային երկու Մետրապօլտով եւ հինգ վեց վարդապետով յուղարկաւորութեան կղրկէր , և բերայի Յունաց եկեղեցիներն ալ սգոյ զանգակները կհնչեցունէին , հռովմէական հայոց պատրիարքարանին կամ եկեղեցւոյն կողմէն յարգական կամ քաղաքավարական ամենափոքր նշան մը չտեսնուեցաւ ։

Այս անքաղաքավարութիւնը՝ որ ամենուն և մինչև իսկ օտարազգեաց զարմանք պատճառեց , կրօնական մոլեռանդութենէ զատ ուրիշ պատճառ չունի , և անգամ մը ալ կյայտնէ աշխարհի՝ թէ Հայ հռոմէական կղերին նախանձայուզութեան առջև մարդկութեան ամէն ազնիւ զգացումները եւ մինչեւ իսկ պարզ քաղաքավարութիւնը մեղք կամ հերետիկոսութիւն կհամարուի ։

Ափսո՛ս , որ ինքզինք քրիստոնեայ անուանող կրօնական իշխանութիւն մը ներողամտութեան , մարդասիրութեան եւ քաղաքավարութեան մասին մահմետական մեծ եւ հզօր իշխանութենէ մը օրինակ ու խրատ առնելու տրամադրութենէն անգամ հեռու է ։

ՄԱՍԻՍ

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՏԵՂԱՊԱՀԻ ՎԱՆԱՀՕՐ Ս. ՈՒԽՏԻՍ

ՊԱՅՄԱՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՅՈՅՍԸ քանի օրն անգամ մը կհրատարակուի ։
Տարեկան գինն է հանդերձ ծախուք ճանապարհի
երեք արծաթ մէճիտիէ։
Ստորագրութիւնք Յունուարի սկիզբէն կսկսին։
Միայն մէկ տետրին գինը չորս ղուրուշ

Գ Ո Ր Ծ Ա Կ Ա Լ Ք

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ Յովսէփ աղա Գաֆաֆեան Գրավաճառ ՚ի Զաքմաքճըլար Եօգուշու
Ի ԶՄԻՒՌՆԻԱ Գէորգ աղա Սուլթանեան
Ի ՊԱԼԸՔԷՍԻՐ Մ. Յովհաննէս Պատուելի Նաւասարդեան ։
ՅԻԶՆԻՄԻՏ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Տ. Մեսրովպ Քահանայ
ՅԱՏԱՊԱԶԱՐ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Պ. Յովհաննէս Արմենակ Երամեան
Ի ԿՈՂՄԱՆՍ ԿԷՅՎԷԻ Թադէոս պատուելի Պէյլէրեան
Ի ՄԵԾ ՆՈՐ ԳԻՒՂ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ Տ. Կարապետ Քահանայ Պէօճէկեան

ՆԱՄԱԿ ԿԱՄ ՅՕԴՈՒԱԾ ՈՒՂՂԵԼԻ Է
ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀԱՍՑԷԻՆ

Առ Խմբագիր Տնօրէն Միաբանութեան Արմաշու Չարխափան Սուրբ Աստուածածնի Վանաց

Ի Տպարանն